

Хмара М. П.

*к.е.н., доцент кафедри міжнародного бізнесу
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Ватульов А. В.,

*к.е.н., Заслужений економіст України,
Керівник секретаріату Комітету Верховної Ради України
з питань бюджету*

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД У СТРАТЕГІЇ ТРАНСКОРДОННОГО РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Анотація. Впровадження стратегій місцевого економічного розвитку з використанням кластерної моделі - це діяльність, спрямована безпосередньо на розбудову економічної конкурентоспроможності регіону задля поліпшення його економічного становища. Кластерна модель - це інструмент, який посилює здатність громад поліпшувати свій рівень життя.

Ключові слова: кластеризація, кластерні угруповання, кластерна політика, високотехнологічні кластери, кластери.

Abstract. Implementation of strategies for local economic development using cluster model is an activity aimed directly at building economic competitiveness of the region to improve its economic situation. The cluster model is a tool that strengthens the ability of communities to improve their standard of living.

Keywords: clustering, cluster groups, cluster policy, high-tech clusters, clusters.

Аннотация. Внедрение стратегий местного экономического развития с использованием кластерной модели - это деятельность, направленная непосредственно на развитие экономической конкурентоспособности региона для улучшения его экономического положения. Кластерная модель - это инструмент, который усиливает способность общин улучшать свой уровень жизни.

Ключевые слова: кластеризация, кластерные группировки, кластерная политика, высокотехнологичные кластеры, кластеры.

Сценарій довгострокового розвитку вітчизняної економіки передбачає зростання її конкурентоспроможності як у традиційних, так і нових наукомістких секторах, прорив у підвищенні якості людського капіталу і динаміки продуктивності праці, в випереджаючому розвитку високотехнологічних виробництв і перетворенні інноваційних чинників в основне джерело економічного зростання. Рішення всіх цих завдань зажадає створення чіткої взаємодії держави, бізнесу, науки й освіти з урахуванням використання ефективних інструментів інноваційного розвитку, серед яких важливу роль має відігравати кластерний підхід.

Ідея підвищення конкурентоздатності національної економіки з урахуванням реалізації кластерних стратегій не нова. На етапі виходу з кризи, коли традиційні методи диверсифікації не можуть дати належної віддачі, використання кластерної моделі організації бізнесу, як адекватного інструмента модернізації економіки немає альтернативи. Взаємозв'язок між процесами кластеризації, посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності - це новий економічний феномен, що дозволяє протистояти тискові глобальній конкуренції і належним чином відповідати вимогам національного та регіонального розвитку.

Відповідні кроки робляться в країнах Європейського союзу, де кластерні стратегії розглядаються як найважливіший інструмент інноваційного розвитку цього регіону. «Ми потребуємо в ЄС більшої кількості кластерів світового рівня, - зазначив віце-президент Європейської комісії Гюнтер Верхуджен, відповідальний за підприємницьку і промислову політику. - Вони життєво необхідні в інноваційному розвитку наших фірм, у створенні нових робочих місць.» [2].

Кластерний підхід - це передусім нова управлінська технологія, що дозволяє підвищити конкурентоздатність як окремого регіону чи галузі, так і держави.

В економічну літературу поняття «кластер» було запроваджено Майклом Портером (1990 р.), за яким кластер - це сконцентровані за ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у галузях, і навіть пов'язані з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, і навіть торгових об'єднань) у певних областях, конкуруючих, але з тим здійснюючих спільну роботу [3].

Світова практика свідчить, що останні двоє десятиліть процес створення кластерів відбувався досить активно. У цілому нині, за оцінкою експертів, на сьогодні кластеризацією охоплено близько 50% економік країнах світу:

У межах кластерів працює більш як половини підприємств, а частка ВВП, виробленого у них, перевищила 60%. У країнах ЄС налічується понад 2 тис. кластерів, у яких зайнято 38% робочої сили [3].

Повністю охоплені кластеризацією датська, фінська, норвезька і шведська промисловість. Так, Фінляндія, чия економічна політика виходить з кластеризації, протягом 2000-х років перебуває на перших місцях у світових рейтингах конкурентоспроможності за рахунок кластерів, ця країна, маючи всього 0,5% світових лісових ресурсів, забезпечує 10% світового експорту продукції деревопереробки і 25% - бумага. На телекомунікаційному ринку вона забезпечує 30% світового експорту устаткування мобільного зв'язку й 40% - мобільних телефонів [4, с. 24].

На промислові кластери Італії доводиться 43% чисельності зайнятих у галузі та понад 34% обсягу національного експорту. Успішно функціонують кластерні структури у Німеччині (хімія машинобудування), у Франції (виробництво продуктів, косметики).

Активно триває формування кластерів й у Південно-Східній Азії й Китаї, зокрема, у Сінгапурі (у сфері нафтохімії), у Японії (автомобілебудування) та інших країнах. У Китаї сьогодні існує більш 60 особливих зон - кластерів, у яких перебуває близько тридцяти тис. фірм з чисельністю співробітників 3,5 млн. чол. і рівень продажів у сумі приблизно 200 млрд. дол. на рік.

Підвищення конкурентоспроможності у вигляді кластерних ініціатив стає базовим елементом стратегій розвитку основної маси країн. Аналіз більш 500 кластерних ініціатив, реалізованих протягом останніх 10 років у 20-ти країнах, показує, що висока конкурентоспроможність цих країн полягає в сильних позиціях окремих кластерів - локомотивах конкурентоспроможності. Так, конкурентоспроможність Швеції в целюлозно-паперовому секторі поширюється на наукомістке устаткування в деревообробній галузі і виробництві паперу. Данія розробила специфічні інноваційні технології для агробізнесу і харчової промисловості. У Італії склалися галузеві комбінації: металообробки - ріжучий інструмент; мода - дизайн; шкіра - взуття; деревообробка - меблі. Китаю знадобилися майже 15 років і величезні зовнішні інвестиції для створення конкурентоспроможних кластерів навколо текстильної промисловості, фабрик спорттоварів, одягу, іграшок, посуду та інших.

Про значущість розвитку виробничих кластерів для європейської економіки свідчить те, що ще в 90-ті роки минулого століття Організація Об'єднаних Націй по промисловому розвитку (UNIDO) за допомогою Відділення із розвитку приватного сектора підготувала набір рекомендацій, аби допомогти взаємодії урядам європейських і європейського приватного бізнесу у розробці й впровадженні програм розвитку кластерів та мереж підприємств. У 2006 р. ЄС було схвалено і прийнято «Маніфест кластеризації у ЄС», а у грудні 2007 р. схвалена і подана рекомендація щодо утвердженню «Європейського кластерного Меморандуму», який був остаточно затверджений 21 січня 2008 р. в Стокгольмі на Європейській президентській конференції з інновацій і кластеризації. Підтримку процесам кластеризації країн Європи із перехідною економікою продемонстрував саміт ЄС «Східне партнерство», який відбувся у Празі 7-10 травня 2009 р. Основна мета прийнятих документів - збільшити «критичну масу» кластерів, що зможе вплинути на підвищення конкурентоспроможності ЄС.

З розвитком кластерного підходу суть кластерних об'єднань змінювалася і збагачувалася. Так в огляді Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК ООН) 2008 р. «Підвищення інноваційного рівня фірм: вибір

політики і практичних інструментів», як основні характеристики кластерів виділено:

-географічна концентрація (близько розташовані фірми приваблюють змогу заощаджувати на швидкої виробничої взаємодії, обміні соціальним капіталом і процесах навчання);

-спеціалізація (кластери концентруються навколо певної сфери діяльності, до котрої всі учасники причетні);

-множинність економічних агентів (діяльність кластерів охоплює як фірми, що входять до них, так й громадські організації, академії, фінансових посередників, інститути);

-конкуренція та співпраця (як основні види взаємодії між фірмами - членами кластера);

-досягнення необхідної «критичної маси» у вигляді кластера (щоб одержати ефект внутрішньої динаміки та розвитку);

-життєздатність кластерів (розраховані на довгострокову перспективу);

-втягнутість в інноваційний процес (фірми й українські підприємства, що входять до складу кластера, зазвичай включені у процеси технологічних продуктових, ринкових чи організаційних інновацій)[5].

На межі ХХІ ст. почали з'являтися промислові кластери нової генерації, які займаються інформатикою, дизайном, екологією, логістикою, виробництвом біомедичних препаратів тощо. Інноваційна орієнтованість кластерів поступово зростала, і вона є важливою характеристикою, визначаючи конкурентоспроможність кластерних утворень [6, с. 160].

Таблиця 1

Основні галузеві напрями кластеризації економіки країн

Галузеві напрями	Країна
Електронні технологій і зв'язок, інформатика	Швейцарія, Фінляндія

Біотехнології і біоресурси	Нідерланди, Франція, Німеччина, Великобританія, Норвегія
Фармацевтика і косметика	Данія, Швеція, Франція, Італія, Німеччина
Агровиробництво і харчове виробництво	Фінляндія, Бельгія, Франція, Італія, Нідерланди
Нафтогазовий комплекс і хімія	Швейцарія, Німеччина, Бельгія
Машинобудування, електроніка	Нідерланди, Італія, Німеччина, Норвегія, Ірландія, Швейцарії
Охорона здоров'я	Швеція, Данія, Швейцарія, Нідерланди
Комунікації і транспорт	Нідерланди, Норвегія, Ірландія, Данія, Фінляндія, Бельгія
Енергетика	Норвегія, Фінляндія
Будівництво й девелопмент	Фінляндія, Бельгія, Нідерланди
Легка промисловість	Швейцарія, Австрія, Італія, Швеція, Данія, Фінляндія
Паперовий комплекс	Фінляндія

Справді, вважається, що кластери мають більшу здатність до нововведень внаслідок наступних причин:

-фірми - учасники кластера здатні більш адекватно і швидше реагувати під потребу покупців;

-учасникам кластера полегшується доступом до нових технологій, що використовуються в різних напрямках господарської діяльності;

-в інноваційний процес включаються постачальники і споживачи навіть інших галузей;

-внаслідок між фірмової кооперації зменшуються витрати на НДДКР;

-фірми в кластері перебувають під інтенсивним конкурентним тиском [7].

На відміну від традиційних промислових кластерів, інноваційні кластери є система тісних взаємозв'язків як між фірмами, їх постачальниками і клієнтами, так й інститутами знань, серед яких дослідницькі наукові центри й університети, які є генераторами нових знань і інновацій та забезпечують високий освітній рівень регіону. З'являється можливість координації зусиль і коштів для створення нового продукту і технологій. За суттю, у межах кластера стає можливим існування замкнутого технологічного ланцюжка - від створення продукту до його виробництва та виведення на ринок.

Слід зазначити ще одна розбіжність інноваційних кластерів від традиційних промислових, визначається створенням у їх рамках переважно експортоорієнтованої продукції і технологій, тобто внутрішньокластерні конкурентні переваги виявляються значимими в міжнародному масштабі.

Слід особливо зупинитись на ролі держави у формуванні кластерних стратегій. Якщо спочатку кластери утворювалися лише завдяки «невидимій руці ринку», передусім при модернізації ТНК, то останнім часом уряди багатьох країн стали «вирощувати» їх за власною ініціативою в рамках державного та приватного партнерства, надаючи цьому процесу істотне матеріальне й моральне сприяння.

Сучасна державна політика у сфері підтримки кластерів, визначається багатьма національними особливостями. Вона може бути різноманітною та виступати у вигляді:

-конкретної політики країни з чітко визначеною стратегією і виділеним бюджетом, що охоплює ряд промислових секторів й різні аспекти розвитку кластерів;

-політика, як елемент інших стратегій економічного розвитку;

Розмаїття проведеної політики визначає і розмаїття напрямів і форм державних інноваційних кластерів, серед яких:

- пряма фінансова підтримка специфічних проектів;
- забезпечення виконання адміністративних процедур;
- надання знань чи інших складових інфраструктури;
- зниження податків на дослідницькі та інноваційні витрати;
- зниження податків та інших витрат, які пов'язані з дослідженнями і розробками, інноваціями;
- організація публічних заходів (ярмарки, торгові місії тощо.).

Кластерні структури успішно функціонують у багатьох країнах світу і, особливо, в тих, які прагнуть до безперервного удосконалення своєї економічної системи (Великобританія, США, Данія, Німеччина, Італія, Франція, Фінляндія тощо); в країнах, які розвиваються (Індія, Аргентина, Бразилія, Корея тощо); в країнах арабського світу (Йорданія, Ліван, Марокко та ін.). Це свідчить про значні масштаби кластеризації економік країн світу. Найбільша кількість кластерних структур (168 кластерів або 19,9% від загальної їх кількості) функціонує у Великобританії. У США, Франції, Італії, Данії та Німеччині, відповідно, 152, 106, 72, 34 та 32 кластери. В Індії ідентифіковано 96 кластерних структур [2]. В умовах все жорсткішої конкурентної боротьби країн на глобальному ринку значення кластерів буде збільшуватись, тому що кластери є «районами» або територіями розвитку і ефективнішими порівняно з окремими підприємствами, навіть такими, які мають значний виробничо-технічний потенціал. Про це свідчить тенденція створення транскордонних кластерних структур в європейських країнах, а саме: в Австрії, Німеччині (Баварія) та Чехії (Богемія) – кластер з виробництва скла; в Німеччині та Нідерландах (прикордонні території) кластер з виробництва пластмасових виробів, кластер біотехнологій та кластер металообробки; в Бельгії та Нідерландах (прикордонні території) – кластер високих технологій “Dommel-Valley” тощо. В європейських країнах відбувається активний процес створення наукомістких кластерів. За даними партнерської мережі ENSR, такі

кластери створені в Австрії – кластер у Відні «Біотехнологія й молекулярна медична наука»; Бельгії – кластер «Мультимедійна Долина Фландрії»; Великобританії – кластер «Кембріджшир» (високі технології); Німеччині – кластер хімічної промисловості (Північна Рурська область), кластер корпоративної інформаційної системи (Нижня Саксонія); Ірландії – Дублінський кластер програмного забезпечення; Іспанії – кластер верстатобудування (Басконія) [3]. Оцінювати стійкість кожного кластера потрібно передусім в аспекті його ресурсного потенціалу, та вона має ґрунтуватися на логічному виборі конкретних показників, які визначають потенціал стійкості та економічного зростання цієї організаційної структури. До цих показників зарахуємо такі: наявність або можливість залучення достатніх обсягів інвестицій в основний капітал, наявність або можливість залучення інновацій та наявність людського капіталу.

Внутрішня логіка процесу життєдіяльності кластерів дає можливість виділити найбільш загальні і характерні стадії життєвого циклу їх розвитку, навіть з урахуванням того, що точна форма й напрямок будуть залежати від певних обставин. Кожна з цих стадій відповідає певному рівню консолідації підприємств-членів кластера. Відображаючи динаміку відносних переваг, кластери проходять типовий життєвий цикл, щоб досягти своєї максимальної конкурентоспроможності після деякого періоду дозрівання, щоб потім деградувати й занепасти. Більшість дослідників виділяють такі типові стадії життєвого циклу кластерів, як агломерація, виникнення, розвиток, зрілість та трансформація. Головними організаційними заходами на цих стадіях виступають: побудова структури кластера та формування стратегії його подальшого розвитку, вибір якої повинен враховувати стан, у якому перебуває кластер.

Основною умовою формування і ефективного розвитку інноваційних науково-виробничих кластерних структур є достатнє їхнє фінансування. Це питання потребує вирішення на державному рівні. З країн ЄС великі кошти в кластеризацію економіки країни вкладено в Данії (в 1989–1990 рр.). На підготовку проекту кластеризації держава впродовж трьох років виділила 25

млн. дол. США. За цей період були визначені перспективні мережеві структури, підготовлені фахівці з виконання програми формування кластерів. Основою розвитку економік багатьох країн світу стають також інноваційні процеси. Без наявності інноваційного потенціалу будь-яка кластерна структура не може бути стійкою. Тому поряд з наявністю достатніх обсягів фінансових ресурсів для формування і забезпечення ефективної діяльності кластерних структур важливе значення має інноваційна складова в аналітичній послідовності логічних процедур, обґрунтування стійкості кожної кластерної структури.

Наявність інновацій (нових продуктів, технологій, способів комерційного використання товару, освоєних нових ринків збуту, використання нових джерел сировини і інших якісних перетворень) забезпечує передумови для економічного прориву і активно впливає на посилення конкурентних переваг кластерної структури. Наприклад, стратегічними напрямками розвитку економіки Харківської області може бути формування інноваційних науково-виробничих кластерних структур в авіабудуванні, енергомашинобудуванні, виробництві медичного устаткування і лікарських препаратів, оптичного скла тощо. Це – високотехнологічні сфери, інноваційні процеси в яких розглядаються сьогодні як засіб послідовного здійснення якісних змін, що забезпечать вихід продукції провідних підприємств регіону у складі кластерних структур на світовий ринок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України – www.kmu.gov.ua.
2. Волкова Н.Н., Сахно Т.В. Промышленные кластеры. – Полтава: АСМИ, 2005. – 282 с.
3. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / За ред. З.С. Варналія. Нац. ін-т стратег. дослідж. – К.: НІСД, 2007. – 768 с.
4. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. – М.: ИД «Вильямс», 2000. – 496 с.

5. Swann, G.M.P. and Prevezer, M. (1996) "A Comparison of the Dynamics of Industrial Clustering in Computing and Biotechnology", *Research Policy* 25, pp. 1139-1157.

6. Rosenfeld, S.A. (1997) "Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development", *European Planning Studies*, 5,1, pp. 3-23.

7. Elsner, W. (1998) "An industrial policy agenda 2000 and beyond: Experience, Theory and Policy." *Bremen Contributions to Institutional and Social-Economics* (Eds.) Biesecker, A./ Elsner, W./ Grenzdorffer, K., No 34.

8. Roelandt, T. and den Hertog, P. (1999) "Cluster Analysis and Cluster-Based Policy "Boosting Innovation: The Cluster Approach", Paris: OECD, pp. 9-23. *Making in OECD Countries: An Introduction to the Theme*", Ch 1 in OECD (1999).

9. Egan, T. (2000) "Toronto Competes: An Assessment of Toronto's Global Competitiveness", Economic Development Office, Toronto.

10. Van den Berg, L., Braun, E. and van Winden, W. (2001) "Growth Clusters in European Cities: An Integral Approach", *Urban Studies*, 38, 1, pp. 186-206.

11. OECD (2001), Issues paper. World Congress on Local Clusters: Local Networks of Enterprises in the World Economy. Paris, 23-24 January 2001.

12. OECD (2002), "Regional Clusters in Europe", *Observatory of European SMEs*, 2002, No. 3.

13. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. контекст. – К.: Логос, 2002. – 646 с.

14. Соколенко С. Кластеры в глобальній економіці. – К.: Логос, 2004. – 848 с.

15. Дудкіна К.А. Кластеры як форма ринкової централізації в умовах сучасних світогосподарських відносин // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук – Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – Київ, 2004. – 15 с.

16. Ярощук М. Кластерна модель як ефективний інструмент розвитку приватного підприємництва // В сб. науч. тр.: Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм

собственности / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; Редкол.: Булеев И.П. (отв. ред.) и др. – Донецк, 2004. – С.70-77.

17. Шпак И.А. Кластеры как форма повышения конкурентоспособности перерабатывающих предприятий АПК Украины // В сб. науч. тр.: Управление экономикой переходного периода / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; Редкол.: Чумаченко Н.Г. (отв. ред.) и др. – Донецк, 2004. – С.260-271.

18. Четирбок М Кластерна політика як метод активізації інноваційних процесів в регіонах. В зб.: Науково-інноваційна політика в регіонах Беларусі: Матеріали республіканської науково-практичної конференції (Гродно, 19-20 жовтня 2005 р.). – Мн.: ДУ «БелІСА», 2005. – 100 с.

19. Миграян А.А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой // Вестник КРСУ. – 2002. - №3. – Интернет-ресурс: –[http:// www.krsu.edu.kg/ vestnikN3/a15.html](http://www.krsu.edu.kg/vestnikN3/a15.html).

20. Пономаренко В.С., Кривцов А.С. Методика выбора стратегии социально-экономического развития регионов страны // Бизнес Информ. – 2004. – №3–4. – С.47–57.